

Oybek ACHILOV,
Toshkent davlat transport universiteti
Chet tillar kafedrası v.b.dotsenti
E-mail: achilovoybek88@gmail.com
Tel: 91 334 31 21

Alfraganus universiteti dotsenti, f.f.d (Phd) Obidov A. taqrizi asosida

ILGARI SURISH VOSITALARINING JEK LONDON ASARLARIDA AKS ETISHI

Annotatsiya

Hozirgi tilshunoslikda ilgari surish hodisassining badiiy matnda gavdalanishi va o'ziga xos kognitiv-semantik xususiyatlarining aks etishi, uning kelib chiqishidan torib hozirgi davrgacha bo'lgan davrlardagi talqinini tadqiq etish zaruriyatini tug'diradi. O'z o'rnida ISVning turli leksik, sintaktik, stilistik vositalar bilan ifodalanishi, tadqiqotning keng qamrovli ekanligiga ishora qiladi. Ushbu maqolada ham ISVning Jek London asarlari misolida Filmor va Lich nazariyalari asosida tahlil amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Ilgari surish vositalari (ISV), leksik deviatziya, sintaktik deviatziya, paralellizm, freym semantika, konseptual metafora, konseptual integratsiya.

REFLECTION OF FOREGROUNDING MEANS IN THE WORKS OF JACK LONDON

Annotation

In modern linguistics, the embodiment of the phenomenon of foregrounding in the literary text and the reflection of its unique cognitive-semantic features make it necessary to research its interpretation from its origin to the present. In its place, the expression of FM by various lexical, syntactic, and stylistic means points to the comprehensive nature of the research. This article also analyzes the FM in Jack London's works on the basis of Fillmore and Leach's theories.

Key words: Foregrounding, lexical deviation, syntactic deviation, parallelism, frame semantics, conceptual metaphor, conceptual integration.

ОТРАЖЕНИЕ СРЕДСТВ ВЫДВИЖЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖЕКА ЛОНДОНА

Аннотация

В современной лингвистике воплощение феномена выдвигения в художественном тексте и отражение его уникальных когнитивно-семантических особенностей делают необходимым исследование его интерпретации от зарождения до современности. В свою очередь, выражение выдвигения различными лексическими, синтаксическими и стилистическими средствами указывает на комплексный характер исследования. В данной статье также анализируются работы выдвигения Джека Лондона на основе теорий Филлмора и Лича.

Ключевые слова: Выдвигение, лексическое отклонение, синтаксическое отклонение, параллелизм, семантика фрейма, концептуальная метафора, концептуальная интеграция.

Kirish. Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ilgari surishni matndagi ma'lumotlarni oldindan fikrlash turlaridan biri sifatida o'rganilgan va uning tilda qanday qo'llanilishini aniqlashga qaratilgan. Ilgari surish atamasi o'zbek, rus va ingliz tillarida qaysi olimlar tomonidan o'rganilganligi va qanday ta'rif berilganligi, o'zaro atamalarining ma'no jihatdan o'xshashlik va farqli jihallari haqida qiyosiy to'xtalgan. Ashurova D.U. ta'kidlaganidek, ushbu "ilgari surish mezoni yordamida matnning ma'lum qismlariga e'tiborni jalb qilish, birinchi o'ringa qo'yish ma'lumotni topishni osonlashtiradi"[5]. Maqola kognitiv bilimlar majmuasi sifatida kognitiv semantikani yangi fan sifatida ko'rsatadi, hamda ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy matnlarda ilgari surish vositalarining kognitiv-semantik xususiyatlarini tadqiq etish va chuqur o'rganish zarur ekanligini belgilaydi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo tilshunosligi tarixiy taraqqiyotida kognitiv tilshunoslikning nazariy va amaliy aspektlari, kognitiv-semantik tilshunoslik xususiyatlari Dj.Lakoff, M.Djonson, V.Evans, G.Faukonye, Ch.Filmor, P.Stokuell va boshqa xorijlik mutaxassislarining ishlarida tadqiq qilingan[1,2,3,4].

Badiiy matn lisoniy birliklari va tilshunoslikning yangi-dolzarb kognitiv yo'nalishlarini o'rganish bilan bog'liq masalalar D.U.Ashurova, Sh.Safarov, U.K.Yusupov, M.R.Galiev, N.M.Djusupov, N.Z.Normurodova kabi bir qancha yurtimiz olimlari ishlarida ko'rib chiqilgan. Ular asosan kognitiv tilshunoslik ustida ish olib borib, badiiy matn va matn atrofida shakllangan lisoniy birliklarni, turli vositalar yordamida tadqiq etishgan[5,6,7,8,9,10].

Ilgari surish nazariyasining metodologik masalalariga dastlab rus formal maktabi va Praga tilshunoslik maktabi namoyandalari: V.B.Shklovskiy, Ya.Mukarjovskiy, B.Gavraneklarning tadqiqotlarida e'tibor qaratilgan.

Dj.N.Lich ta'rifiga ko'ra "deviatziya (og'ish) ilgari surish vositasi sifatida quyidagilardan iborat" [12]:

a) leksik deviatziya; b) grammatik deviatziya; c) fonologik deviatziya; d) grafologik deviatziya; e) semantik deviatziya; f) dialektik deviatziya; g) registr deviatziya; h) tarixiy, davriy deviatziya;

a) Leksik deviatziyani tahlil qilish sho'irning tildagi oddiy manbalardan uzoqlashishini tasvirlashning eng aniq usullaridan biri sifatida tavsiflangan neologizmlar yoki "yangi so'zlar" (so'z birikmalari) ni tekshirishni o'z ichiga oladi. Bu turdagi tekshirish faqat shoirlarga xos emas; balki jurnalistlar, muharrirlar, olimlar, tilshunoslar va boshqa turli sabablarga ko'ra mashhur va leksik tahlil bilan shug'ullanadilar.

b) Grammatik deviatziya, Dj.N.Lich qarashlarida, "grammatik og'ishlarning ko'p turlarini farqlash uchun, an'anaviy ravishda morfologiya (so'z grammatikasi) va sintaksis (so'zlarning jumlar ichida shakllanishi grammatikasi) o'rtasida chizilgan chiziqdan boshlash kerak deb ta'kidlagan". Oddiyroq talqin etadigan bo'lsak, grammatik mezonlardan yiroqlashish holati kuzatiladi [12].

c) Fonologik deviatziya, she'rlardagi urg'u, qofiya talaffuzlaridagi og'ishlar nazarda tutiladi.

d) Grafologik deviatziya, o'ziga xos xarakterli satr-satr tartibidir. "Imlo talaffuzni qanchalik ifodalasa, talaffuzning har qanday g'alatiligi yozma shaklning g'alatiligi bilan namoyon bo'ladi. Ammo nutqda o'xshashi bo'lmasligi kerak bo'lgan grafologik og'ish ham mavjud.

e) Semantik deviatziya, mantiqsizlik, ma'noviy tafovut yoki ma'noning og'ishi deb ta'riflangan.

f) Dialektik devyatsiya, ijtimoiy yoki mintaqaviy lahjalarning xususiyatlarini o'zlashtirish - bu "standart ingliz tili" deb nomlanuvchi umumiy qabul qilingan va tushunilgan dialektida yozishi.

g) Regist devyatsiya, Dj.N.Lich ta'kidlaganidek, zamonaviy shoirlar o'zlarining she'riy til cheklovlaridan ozod bo'lishlarini istab ijod qilishadi" [12].

h) Tarixiy, davriy devyatsiya, arxaik, eskirgan so'zlardan foydalanish yoki ularga moslashtirish. "Ingliz she'riyatining vositasi- yozuvchi va uning zamondoshlari tomonidan ingliz tilini faqat birlashuvchi sinxron tizim sifatida emas, balki tarixiy bir butun sifatida qaraydigan ingliz tilidir. Bu orada til qanday muhim o'zgarishlarga duch kelgan bo'lishi mumkinligi tahlil qilinadi" [12].

Tadqiqot metodologiyasi. Ayniqsa G.Leechning o'z davri bo'yicha ilgari surish mezonini undan oldin tadqiq etgan formalist olimlardan so'ng ISVni sakkiz turga ajratib, ularni devyatsiya ya'ni og'ish mezonini bilan nomlaydi. Har bir sakkiz turga birlashtirilgan ISVlar alohida tadqiqotida izohlanib, misollar bilan isbotlangan. Uning nazdida ilgari surish mezonini ham tartibli, ham tartibsiz sodir bo'lishi mumkinligi isbotlangan. Aynan ushbu tartiblilik tilshunoslikda -parallelizm deb keltirilsa, tartibsizlik esa -og'ish nomi ostida shakllandi. Shu turlarning leksik va semantik turlariga xos og'ishlarini quyidagi Jek Londoning "Hayotga Muhabbat" asaridan keltirilgan misollar tahlilida ko'rib chiqiladi:

"And always the ptarmigan rose, whirring, before him, till their ker - ker - ker became a mock to him, and he cursed them and cried aloud at them with their own cry. Once he crawled upon one that must have been asleep. He did not see it till it shot up in his face from its rocky nook. He made a clutch as startled as was the rise of the ptarmigan, and there remained in his hand three tail-feathers. As he watched its flight he hated it, as though it had done him some terrible wrong. Then he returned and shouldered his pack. As the day wore along he came into valleys or swales where game was more plentifully. He felt a wild desire to run after them, a certitude that he could run them down. A black fox came toward him, carrying a ptarmigan in his mouth" [11].

Stilistik vositalardan o'xshatish misollari tahlilidan o'ziga xos ma'no xususiyatlarni aks etishini ko'rish mumkin. Tarjima natijasida uning aniq mazmuni ochiqilanadi:

Kakliklar qir- qiri bilan uni masxara qilayotgandek. Kaklik go'yo uning boshiga katta falokat keltirgandek kabi o'xshatishlar uchraydi. (Atrofidan ha deganda par etib uchib ketayotgan kakliklarning qir-qiri endi uni masxara qilayotgandek tuyildi. U kakliklarni so'kib qo'ydi-da, ularga qarab qichqirmoqqa boshladi. Bir gal u kaklikka juda yaqin kelib qoldi, qush chamasi uxlab yotgan bo'lsa kerak. U qush toshlar orasidagi uyasidan parillab uchib chiqmaguncha, odam uni ko'rmadi. Kaklik bexosdan parillab chiqib qolganiga qaramay, odam changal soldi. Qoida qushning uchta pati qoldi. U uchib ketayotgan qush orqasidan uzoq qarab turdi, kaklik go'yo uning boshiga katta halokat keltirgandek, odam ko'nglida qushga nisbatan cheksiz nafrat uyg'ondi. Keyin orqasiga qaytib, yukini ko'tardi. Navbatdagi misol parchasida:

"He picked his way from muskeg to muskeg, and followed the other man's footsteps along and across the rocky ledges which thrust like islets through the sea of moss. Though alone, he was not lost. Farther on he knew he would come to where dead spruce and fir, very small and weazened, bordered the shore of a little lake, the TITCHIN-NICHILIE, in the tongue of the country, the "land of little sticks" [11].

Leksik va semantic devyatsiya natijasida antomik so'zlardan foydalanish evaziga Bir biriga qarama - qarshi vositadan *defeated expectancy* ilgari surilmoqda. Mazmunan o'zaro bir biriga qarshi bo'lgan gaplar (U yolgiz bolishiga qaramasdan yo'ldan adashmadi ma'nosi gapda izohlanadi) Bu yerda qo'shma gaplar o'zaro bir - biri bilan zid ma'noli so'zlardan foydalanilgan.

U yolg'iz qolgan bo'lsa ham yo'ldan adashmadi. Yana bir oz yurgandan keyin atrofini pastakkina, nimjon, quruq pixta va archalar o'rab olgan kichik Titchinichili ko'lga yetib borishini bilardi, bu ko'lning nomi mahalliy tilda «Kichik og'ochlar usatasi» degan kognitiv-semantik ma'noni anglatardi.

He threw stones at them, but could not hit them. He placed his pack on the ground and stalked them as a cat stalks a sparrow. The sharp rocks cut through his pants' legs till his knees left a trail of blood; but the hurt was lost in the hurt of his hunger[11].

O'xshatish- *as a cat stalks a sparrow* stilistik vositasi yordamida semantik devyatsiyaning o'ziga xos xususiyati ochiqilgan. Chumchuq poylagan mushukdek. Ya'ni odamga hayvonga xos bo'lgan xususiyatlar orqali o'xshatish usulidan foydalangan. Semantik devyatsiya yordamida kognitiv tushuncha-*the hurt was lost in the hurt of his hunger*-ochlikdan a'zoblanishi oldidagi bu a'zob hech narsa emas edi, degan mano ilgari surilmoqda.

"I say, Bill, I've sprained my ankle." Bill staggered on through the milky water. He did not look around. The man watched him go, and though his face was expressionless as ever, his eyes were like the eyes of a wounded deer. The other man limped up the farther bank and continued straight on without looking back" [11]. Stilistik tahlil asosida o'xshatish vositasidan foydalanilgan. Misol tahlilida bosh qahramonning ruhiy holatini yani qayg'uli ahvolini yaralangan bug'uga o'xshatilgan. Sherigi uning orqasidan qarab turardi. Uning yuzi avvalgidek hech narsani ifoda qilmasa-da, **ko'zlarida yaralangan bug'u singari chuqur qayg'u ifodasi aks etdi.** Shu kabi kognitiv-semantik xususiyatlarni badiiy matnda aks etgan ilgari surish vositalarining leksik va stilistik turlari tahlil etildi.

Xulosa va takliflar. O'zbekzabon, rusiyzabon va inglizzabon mualliflarning tadqiqotlarida ham ilgari surishning lingvistik mohiyatini aniqlash ko'p jihatdan ma'lum ilmiy an'analarga amal qilish bilan bog'liq bo'lib, shuning uchun ilgari surish turlicha, turli lingvistik shakllarda turlicha talqin qilingan. Ular o'rtasidagi o'zaro o'xshash va farqli jihatlari mavjudligi sabab, ularni xususiyatiga qarab aniq tizimga ajratish lozim.

Tilning o'ziga xos me'yorlaridan, shuningdek, matn va nutqning ma'lum bir turiga xos bo'lgan me'yorlardan leksik va stilistik og'ish tufayli oldinga suriladi.

Xullas, kognitiv lingvistika va kognitiv semantika, hamda ilgari surishning kognitiv-semantik xususiyatlar jamlanmasini tadqiq etish, tilshunoslikda ilmiy-amaliy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishi sifatida qat'iy o'rin egallab kelajakda yanada ko'proq ilmiy izlanishlarga asosiy tajriba maydoni vazifasini o'tashda xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by.* - Chicago, London: The University of Chicago Press, 1980. - 241 p.
2. V. Evans, M Green, *Cognitive Linguistics. An Introduction.* - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. - 857 p.
3. Fauconnier G., Turner M. *Conceptual Integration Networks//Cognitive Science Vol 22(2).* 1998. -P. 133-187.;

4. Fillmore Ch. Frame semantics.//In Linguistics in the Morning Calm (ed. by the Linguistic Society of Korea). – Seoul, Hanshin Publishing Co., 1982, -P. 111-137.;
5. Ашурова Д.У. Стилистика текста в парадигме когнитивной лингвистики // Филология масалалари. – 2003. – № 1. – С.41-45.;
6. Юсупов Ў.Қ. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультуре атамалари хусусида // Стилистика тилшуносликнинг замонавий йўналишларида. Илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: ЎзДЖТУ, 2011. – Б.49-55.;
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор нашриёти, 2006.–93б.;
8. Джусупов Н.М. Инглиз тилидаги бадий матнда илгари суриш воситаларининг когнитив-стилистик асослари: Автореф. дис. ... доктор. филол. наук. – Тошкент, 2020. – 76с.;
9. Таджибаева А.А. Социокультурные и когнитивные аспекты лингвистического исследования эвфемизмов в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2006. – 25с.;
10. Галиева М.Р. Отражение мифолого-религиозного сознания и языковой картине мира. Автореф. дис. ... док. филол. наук. – Фергана, 2019. –77с.;
11. Jack London, “Love of life”, Independently published, 2020, –P. 9 -104.
12. Leech, G. (1969), A Linguistic Guide to English Poetry. Longman –P. 42-52.